

FENOMENUL DE CORUPȚIE CA TIP DE INOVAȚIE SOCIALĂ ÎN CONTEXTUL STĂRII ANOMICE CARE CARACTERIZEAZĂ TRANZIȚIA ÎN ROMÂNIA

Perioada actuală de tranziție din România se caracterizează printr-o amplificare, fără precedent, a manifestărilor de devianță sub toate formele sale, de la conduitele inofensive care frizează, dacă nu patologicul, oricum grotescul, până la actele cu caracter penal, care evoluează și ele pe un continuum, de la delictele mai puțin grave, până la infracțiunile cu gravitate sporită, comise contra integrității persoanei sau împotriva patrimoniului public și privat. S-au intensificat, în același timp, actele de corupție care implică înalți funcționari ai statului și a crescut numărul infracțiunilor economice incluzând actele de fraudă, delapidare, dare și luare de mită, evaziunea fiscală, înșelăciunea, falsificarea de documente, sedii ori ștampile, neachitarea obligațiilor către furnizor sau partenerul de afaceri. Conform statisticilor (incomplete) ale Ministerului de Interne, cazurile de corupție identificate în anul 1992 au crescut cu 400% față de perioada anului 1988. În urma controlului efectuat de către Garda Financiară, în luna ianuarie a acestui an, din 8 319 agenți economici un număr de 5 771, reprezentând aproape 65%, au săvârșit diferite infracțiuni pentru care li s-au aplicat amenzi în valoare de 500 milioane de lei, în 50 de cazuri fiind declanșate procedurile de încheiere a dosarelor penale. Mai multe dintre societățile comerciale nou înființate și legal înregistrate nu pot fi identificate la sediile declarate, evidențiindu-se și în acest mod existența unei fraude fiscale de mari proporții comise prin metoda agenților economici „fantomă” care, după obținerea profitului, se dizolvă pentru a se regăsi în alte forme de activitate. Traficul cu materii prime vândute în străinătate, comerțul ilicit cu mașini, arme sau droguri, circulația valutei sau monedei naționale contrafăcute, afacerile cu țigări, zahăr ori carne infestate, cu aluminiu, cu nave închiriate sau vândute unor țări străine, cazurile de corupție semnalate, zilnic, în presă, demonstrează că în România s-au pus, deja, bazele unor rețele ale crimei organizate de tip „mafiot”, cu ramificații atât în străinătate, cât și pe plan intern, mergând până la cele mai înalte nivele ale administrației și puterii de stat.

Apare clar că frecvența ridicată a acestor fenomene nu se datorează numai transparenței statisticilor criminale sau semnalelor presei, care dezvăluie, astăzi ceea ce erau obligate să ascundă în trecut, ei unor tendințe care se află chiar în inima sistemului, în starea de criză care însoțește ceea ce într-un cuvânt, atât de dătător de speranță pentru unii, ori detestabil pentru alții, se numește tranziția către economia de piață.

1. Criza „resurselor” și criza „morală” în perioada de tranziție

Făcând abstracție de retorica ideologiilor și programelor politice ca și de suspiciunea cu care este privită, încă, această noțiune, apare evident că *tranziția* ar trebui să desemneze, fără echivoc, *drumul spre crearea economiei de piață și implicit, fundamentarea structurilor de tip capitalist*. Ea ar trebui să însemne, pe de altă parte, trecerea la o formă de modernizare care să nu fie doar o imitare mecanică a modelului capitalist occidental de dezvoltare, ci, în primul rând, o evoluție *endogenă* bazată pe caracteristici și particularități naționale. Acest drum trece, în mod obligatoriu, prin necesitatea creării a două tipuri de resurse¹;

a. o resursă esențial *economică*, pe care am putea-o denumi componentă de tip „*hard*”, și care constă în rețeaua de mecanisme, instituții, structuri și infrastructuri prin intermediul cărora se poate asigura generalizarea relațiilor și valorilor de schimb în întreaga economie, lichidarea monopolului statului, reglarea acestor relații prin cererea și oferta pieței;

b. o resursă esențial *umană*, pe care am putea să o denumim componentă de tip „*soft*”, constând din ansamblul de agenți economici, cu caracter *public sau privat*, pregătiți să se confrunte cu exigențele reformei, competenți, capabili de a se înscrie în competiția dură pe care o presupune funcționarea oricărei economii de piață. În același timp, această resursă se referă și la generalizarea unei „*culturi a reformei*” constând în mentalități și atitudini adecvate ale populației față de procesele și componentele reformei.

Ambele resurse se condiționează în mod reciproc : piața liberă ar trebui să normalizeze raporturile economice, circumscrind-le unui sistem coerent care dinamizează acțiunea agenților economici, iar această dinamizare, la rândul ei, ar putea exercita o acțiune de normalizare a pieței. Pe de altă parte, obiectivele reformei nu pot fi realizate fără schimbarea mentalității și competenței oamenilor. Socializarea agenților economici pentru cerințele economiei de piață, creșterea calității resurselor umane, modificarea conduitelor și relațiilor din sfera producției, circulației, a consumului sunt, ele însele, scopuri intrinseci ale tranziției, care fac din ea o profundă restructurare social-umană. *Nici una din aceste resurse nu pare să fi fost creată încă în România*. Dacă se poate vorbi de un eșec istoric, de un faliment de proporții al proiectului comunist de societate, abandonat în decembrie 1989, se poate afirma, de asemenea, că în România se manifestă vizibil semnele unui nou eșec, cel al proiectului postcomunist de societate, care i-ar putea permite să intre, cu adevărat, în Europa și nu prin rețele de tip mafiot. Chiar și sintagma „intrarea în Europa”, pe care unii o privesc ca pe un miraj, alții cu aprehensiune sau cu stoicism, iar alții cu reacții violent naționaliste, nu este suficient clarificată. România aparține, într-adevăr Europei, dar în ce mod? Fără crearea unor structuri politice, economice, sociale și juridice adecvate, în absența unor mentalități favorabile reformei și a unei competențe adecvate în aplicarea ei, România se va situa, iarăși, la periferia Europei, cu toate servituțile care decurg de aici și care vor face din ea un peisaj insolit pentru Occident. Cauzele pentru această stare de lucruri sunt multiple, iar explicațiile nu întârzie să le precizeze. Mulți consideră că România

¹ Conform cu Piotr Sztompka, *Competența civilizatorie; condiție prealabilă a tranziției post-comuniste*, „Sociologie Românească”, nr. 3, 1993.

este, din nou, o „societate bolnavă” și, la fel ca în vremea lui Șt. Zeletin, tributară unui adevărat „păcat național”², care face ca ea să rateze, încă o dată, șansa unei deveniri veritabil europene. Pentru alții, România este o societate anarhică sau cel puțin dezorganizată, sfâșiată de lupte politice și conflicte intestine, de competiția pentru putere, de încercările, mai mult sau mai puțin vizibile, de restaurare a vechiului regim. Nu lipsesc, desigur, interpretările cu tentă etică, care atribuie crizei societății românești motivațiile unei reinnoite crize morale, determinată de „defecțele tradiționale” ale românului și profilului său spiritual (tendențele de îmbogățire și parvenire, atracția pentru sursele de venit care nu implică munca, seducția politicianismului etc.), evidențiat de C. Rădulescu Motru³ D. Drăghicescu⁴ etc.

Aceste evaluări care pun semnul egalității între criza sistemului și imoralitatea indivizilor, generată de „balcanism”, amplificată de ideologia duplicitară a vechiului regim, stimulată de mirajul Occidentului, nu pot constitui explicații valide științifice. Ele pot sugera numai, dar nu pot exprima amplele dimensiuni ale crizei societății românești, care se extind în plan economic, politic, juridic, și, nu în cele din urmă, moral.

În general, așa cum observă analiștii, există o anumită nuanță de fatalism în interpretarea crizelor, care dizolvă responsabilitățile și dispersează explicațiile la nivelul unor factori conjuncturali, evitând să meargă la esență. Criza, însăși, este trăită și percepută, în mod diferit de indivizi, în funcție de poziția lor socială, de nivelul de instrucție, de opiniile și ideologiile individuale, de opțiunile politice și valorile la care aderă. Pe de altă parte, criza desemnează lucruri și stări diferite de la un context la altul, care descurajează orice încercare de a aduce la un numitor comun marea diversitate a interpretărilor existente. Epocile de schimbări aduc confruntări chiar în planul ideilor, prin asimilarea unor noi convingeri, abandonarea altora, dobândirea de semnificații diverse care ajung chiar să se contrazică între ele. Acest lucru apare explicabil prin marea variabilitate a sistemelor normative, care, după o îndelungată perioadă de dictatură, capătă o extensie neobișnuită, dar și prin perturbarea orientării „normale” a indivizilor în perimetrul normelor și valorilor sociale, care capătă un caracter conflictual. O asemenea perturbare suprimă conștiința intereselor comune și plasează evaluarea la nivelul patimilor subiective și al influențelor politice. În acest fel, se anihilează chiar veritabilele valențe ale discursului științific, care asimilează o mare parte din distorsiunile discursului politic partizan.

2. Modelul economic și modelul sociologic de criză

Spre deosebire de economie, sociologia are relativ mai puține resurse teoretice sau instrumentale pentru a interpreta crizele. În economie există trei mari paradigme de interpretare a crizei⁵;

² Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, București, Edit. „Humanitas”, 1991, p. 20.

³ C. Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru; Calități bune și defecte*, București, Edit. „Lumen”, 1910.

⁴ Dimitrie Drăghicescu, *Din psihologia poporului român. Introducere*, București, Edit. Leon Alcan, 1907.

⁵ Christian Barrère, Gérard Kebabdjian, Olivier Weinstein, *Lire la crise*, Paris, P.U.F., 1983, p. 16–72.

a. paradigma *neoclasică*, bazată pe o teorie a „echilibrului”, care consideră criza ca un ansamblu de perturbații ce pot fi eliminate prin raționalitatea agenților economici și prin autoreglarea dată de mecanismele economiei de piață;

b. paradigma *keynesiană*, care apreciază criza drept o abatere contingentă, aleatorie, de la starea obișnuită a sistemului economic, datorată dezechilibrelor și contradicțiilor între structura producției și a consumului, între obiectivele investitorilor și deponenților de monedă, între oferta și cererea de muncă etc. În scopul eliminării sau atenuării acestor dezechilibre, intervenția statului este decisivă;

c. paradigma *marxistă* consideră criza ca o consecință fundamentală a modului de producție capitalist, determinată de raportul între muncă și capital, care, la rândul lui, generează tot felul de dezechilibre economice. Criza, care are un caracter ciclic, este o necesitate pentru sistemul capitalist, întrucât este o „soluție” momentană față de problemele determinate de dezechilibrul economic cu caracter imanent (supraproducție).

Interpretarea teoretică conținută în cadrul acestor trei paradigme poate fi divizată în două modele: a. unul care afirmă caracterul „*exogen*” al crizei, în sensul absenței unui mecanism de reglare a sistemului economic; b. altul care subliniază caracterul „*endogen*” al crizei, în sensul că aceasta este provocată chiar de către legile economice.

Deși sunt definite de o serie de elemente utile și sugestive, paradigmele menționate nu reușesc să caracterizeze, decât în mod parțial, amplele dimensiuni ale crizei din societatea românească, în primul rând, pentru că sunt aplicabile societăților care au experimentat, de multă vreme, virtuțile și deficiențele economiei libere de piață, și, în al doilea rând pentru că se concentrează, cu precădere, asupra dezorganizărilor și disfuncțiilor procesului economic. Modelul economic al crizei poate oferi, însă, o analiză sugestivă a raportului dintre rațional și irațional în acțiunea agenților economici, constituind premisa unei demonstrații în concordanță cu care *Homo Oeconomicus* este inadecvat ca interpretare teoretică, nici activitatea economică, nici activitatea socială în sens larg, nefiind definite de raționalitate.

După opinia noastră, cel mai adecvat model de criză pentru cunoașterea sociologică și care ar putea interpreta, cel mai bine, starea de lucruri din societatea românească de astăzi este cel al *anomie*, atât cel utilizat de către clasici ai sociologiei, precum Durkheim și Merton, cât și de alți sociologi care au adus revizuiți, corecturi sau îmbunătățiri concepțiilor originare elaborate de clasici. O reluare sau o extindere a interpretărilor cu privire la anomie poate da la iveală o mulțime de filoane teoretice însă neexplorate. Pe de altă parte, modelul teoretic al anomiei, așa cum a fost folosit de Durkheim, este aplicabil crizelor care se manifestă în perioadele de tranziție, deși, așa cum se știe, Durkheim l-a folosit pentru interpretarea trecerii de la societatea tradițională la cea modernă.

Apreciem ca fiind cea mai potrivită semnificație interpretativă pe care o aduce modelul anomiei pe aceea circumscrisă teoriei acțiunii (raționalității), ca unic cadru de referință în stare să lege, în mod unitar, concepția lui Durkheim de cea a lui Merton. Așa cum se cunoaște, există o ruptură între cele două concepții, lui Merton reproșându-i-se, chiar, că a distorsionat și „trădat” semnificațiile originare ale noțiunii de anomie

existente în concepția lui Durkheim. Teoria acțiunii poate acoperi această ruptură, convingere pe care a avut-o, pentru prima dată, T. Parsons. Ca diagnostic al stării „patologice” care însoțește tranziția de la societatea de tip tradițional la societatea de tip modern, anomia are, în concepția lui Durkheim, următoarele semnificații:

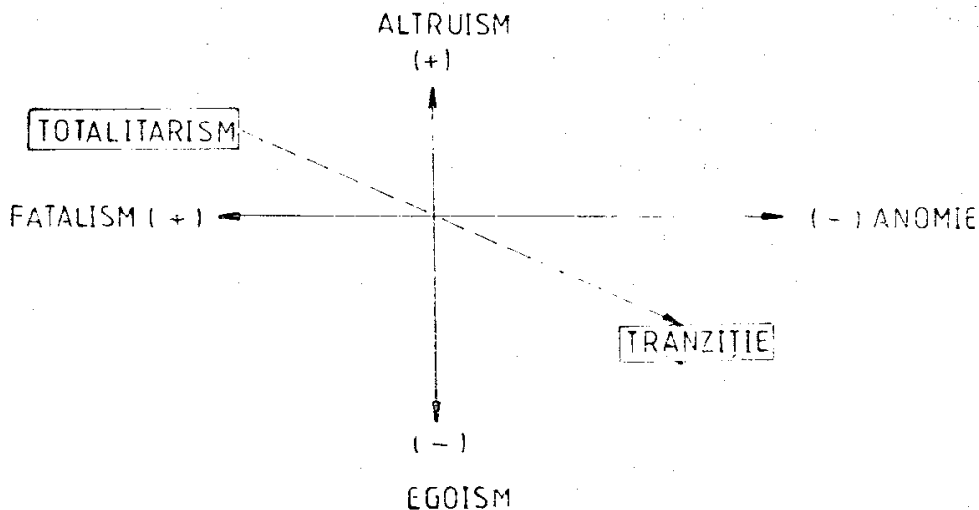
a. *absența reglării raționale a acțiunii* sociale datorită lipsei de coordonare a funcțiilor sistemului social;

b. *absența limitelor impuse acțiunii*, care, fiind privată de norme raționalizatoare, se extinde în direcții nepredictibile, suprimând, astfel, obiectul și finalitatea ei precisă;

c. *lipsa raționalității acțiunii* în sensul că există norme, dar ele nu au un caracter rațional, nemaifiind adecvate realităților existente;

d. *dezorientarea acțiunii*, determinată de contradicția între norme: o dată cu transformarea societății, unele norme nu mai au obiect, dar continuă să funcționeze în mod parazit, altele intră chiar în contradicție cu noile tendințe ale vieții sociale. Aceasta este, după părerea noastră, (re)lectura cea mai adecvată care trebuie făcută concepției lui Durkheim, pentru a o putea aplica la cazul societății românești.

Întreaga concepție despre anomie a lui Durkheim, elaborată, inițial, în lucrarea *Diviziunea muncii sociale* și îmbogățită, ulterior, în lucrarea *Sinuciderea* operează cu două variabile principale, care se pot situa pe două axe⁶ (vezi schema):

a. *axa orizontală* (pe care se situează variabila „reglare socială”, adică măsura în care acțiunile și dorințele indivizilor sunt controlate și frânate de norme);

b. *axa verticală* (pe care se situează variabila „integrare socială”, constând în gradul de atașament al indivizilor față de societate, în sentimentul lor de apartenență și de adeziune la valori comune).

Fiecare dintre capetele celor două axe este definit de semnul + sau - care desemnează „excesul” sau, dimpotrivă, „deficitul” caracterelor respective. Rezultă patru tipuri, care nu sunt comportamente morale,

⁶ Conform cu Philippe Besnard, *L'anomie, ses usages, et ses fonctions dans la discipline sociologique depuis Durkheim*, Paris, P.U.F., 1987, p. 70-74.

așa cum au fost interpretate adeseori, în mod eronat, ci *stări sociale* sau „*curențe de opinie*”, care apar ori de câte ori societatea se află în criză.

Aplicată la cazul societății românești, această schemă sugerează că sensul tranziției este acela al trecerii de la o societate totalitară definită de presiuni normative excesive și de conformare obligatorie la norme (stări echivalente cu *fatalismul* ca „exces” de reglare), de excesivă lipsă de individualizare (stare identică cu *altruismul* ca „exces” de integrare), la o societate cu caractere temporare cum sunt: presiunile normative slabe și contradictorii, lipsa acută de determinare a scopurilor acțiunii (stări echivalente cu *anomia* ca „deficit” de reglare), insuficiența integrării sociale, lipsa de socialitate și de aderență la un câmp axiologic comun (stare care se confundă cu *egoismul* nu ca stare morală, ci socială, definită de „deficitul” integrării sociale). Sugerată de politologul finlandez Erik Allardt⁷, schema menționată are meritul de a ilustra principalele repere ale crizei din perioada de tranziție: pe de-o parte, *insuficiența reglării* (din punct de vedere politic, economic sau juridic), iar, pe de altă parte, *insuficiența integrare socială*, nu în sens funcționalist, conformist, ci al lipsei de aderență la un set de valori comune care ar putea facilita convergența acțiunilor actorilor sociali.

3. Dimensiuni și forme ale stării de anomie în România, astăzi

Apare evident că planificatorii reformei, fie ei specialiști români sau experți străini, au adoptat, încă de la început, o perspectivă prioritar economistă (*Homo Oeconomicus*) și juridizantă (*Homo Juridicus*) asupra modului de derulare a acestui proces. Din punct de vedere strict politic logica unei asemenea abordări este relativ simplă: eșuând ca proiect istoric de societate, socialismul s-a prăbușit ca sistem politic și economic; apare deci, necesitatea aplicării unui proiect alternativ de societate, care nu poate fi alta, decât cea capitalistă. Totul se reduce, de fapt, la realizarea câtorva obiective principale ai căror artizani de bază sunt economiștii, finanțiștii și juriștii: privatizare, crearea economiei de piață, liberalizarea prețurilor, cursul liber al schimbului valutar ș.a.m.d. În consecință, magia formulelor economice pure și implementarea lor prin exercițiu legislativ au sedus atât de mult pe politicieni, încât, exceptând atitudinile populiste cu caracter ideologic, au ignorat, cu desăvârșire, individul și l-au înglobat unui nou experiment istoric. În această strategie raționalizatoare a reconstrucției cu caracter imitativ în care schimbările se măsoară prin confruntarea cu un model preexistent cel al capitalismului occidental, individul este din nou sacrificat, iar rolul sociologului și-l asumă economistul și juristul. Costurile sociale ale tranziției sunt ignorate, iar efectele perverse ale implementărilor nu par, altceva, decât *deviații* de la modelul „pur” oferit de Occident. Totul trebuie luat de la capăt, totul trebuie reclădit de la temelie („pentru a clădi o casă nouă, trebuie să o demolezi pe cea veche”, clama un om politic). Pentru sociolog, logica unei asemenea abordări pare, cel puțin, „derutantă”. „Se poate clădi ceva pe niște

⁷ Erik Allardt, *Emile Durkheim et la sociologie politique*, în *Sociologie Politique*, tome I, Textes réunis par Pierre Birnbaum et François Chazel, Paris, Armand Colin, 1971, p. 15–26.

ruine mortificate?”, „Poate fi, oare, adus, ca într-o operație de transplant, fără riscul respingerii de către întregul organism, un întreg sistem care s-a format, în mod *organic*, în decurs de sute de ani, și poate fi el sădit într-un mediu lipsit de instituții, infrastructuri și mentalități corespunzătoare?”.

În raport cu această problemă, chiar o parte din analiștii occidentali sunt nevoiți să admită că prăbușirea regimurilor comuniste nu a produs și un nou tip de ordine socială, ci, dimpotrivă, o „nouă dezordine mondială”, apreciind că societățile postcomuniste sunt medii ale „Genezei” (Facerii lumii)⁸ în care dislocarea, nesiguranța și traumele sunt trăsături principale. În aceste medii, charisma liderilor se substituie instituțiilor îndemnând oamenii la sacrificiu în schimbul unui pretins pământ al făgăduinței.

Starea de criză, dereglarea și perturbarea raporturilor economice, blocajul financiar, amplificarea, fără măsură, a fenomenelor de devianță, violență, corupție, anarhie și liber arbitru sunt simptome tipice ale unei pronunțate *stări anomice*, determinate de imitarea mecanică a unui model de sistem care nu-și regăsește organicitatea și cadența originală, întrucât îi lipsesc funcțiile autoreglatoare, raporturile și tranzacțiile care, anterior, erau circumscrise statului-partid sau partidului-stat. În acest mod, „...fragmente din vechea ordine socialistă supraviețuiesc împreună cu noi elemente care se supun unei alte logici”⁹. În consecință, *tranziția este un proces hibrid*, iar ceea ce s-a realizat până acum nu este altceva decât un *nonsistem* fără nici o raționalitate sau logică internă. La aceasta se adaugă patologiile trecutului, ambiguitățile și echivocurile unor mentalități ezitante, care oscilează între etatism și descentralizare, planificare și liber arbitru pluripartidism și tendințe hegemonice de monopartidism. Direcția crizei este așa cum am menționat, aceea a unei tranziții de la o stare de fatalism, în sens durkheimian, în care totul era determinat și prevăzut de mecanismele coercitive ale puterii, unde singura șansă de supraviețuire era (super)conformismul, la o profundă stare de anomie, de dezorientare normativă, unde aproape nimic nu mai poate fi prevăzut, în care este posibil orice, în care conduitele indivizilor oscilează în jurul unor indicații ale normelor, vechi și noi, care se contrazic între ele. De aceea, nu pare surprinzător că asemenea conduite se pot extinde, fără măsură, în direcții nepredictibile, individualiste, determinate, între altele, și de absența unui sistem comun de credințe și valori.

Atât ca *dereglare* în planul economicului, cât și ca o criză a valorilor, a personalității, a elitelor, anomia în care se găsește societatea românească se manifestă într-o diversitate de forme. În *economie*, de exemplu, s-a instaurat, în cea mai mare măsură, legea liberului arbitru, renunțându-se aproape complet la forme planificate sau la relații ferme, cu caracter contractual, între unități, permițându-li-se, în același timp, directorilor societăților cu capital de stat să funcționeze și în calitate de întreprinzători privați. Blocajul financiar sau actele de corupție nu sunt decât con-

⁸ Ken Jowitt, *The New World Discoder*, în „Journal of Democracy”, nr. 2, 1991 (Conform cu David Stark, *From System Identity to Organizational Diversity: Analyzing Social Change in Eastern Europe*, în „Contemporary Sociology”, vol. 21, nr. 3, may, 1992, p. 229).

⁹ *Idem*.

secința firească a unei economii care funcționează fără nici o reglare internă, ci doar sub „controlul” unor reguli exterioare. De aceea, actele infracționale cu caracter economic nu sunt altceva decât un efect inevitabil al unui sistem care funcționează dereglat și în cadrul căruia se îmbină o mixtură de centralizare și liber arbitru. Din punct de vedere *politic* și *juridic*, anomia se regăsește în absența separării distincte a puterilor în stat, în opoziția dintre stat și societatea civilă, în incapacitatea factorului legislativ de a se sustrage intereselor politice de conjunctură, ceea ce face ca dreptul să nu fie încă o expresie a voinței generale¹⁰. În România, în mod paradoxal, chiar procesul legislativ este un factor de instituționalizare a anomiei, cu atât mai mult cu cât nu există un corp de legi, cu caracter unitar și coerent, care să fie circumscris unei finalități comune — introducerea și stimularea continuă a obiectivelor reformei. Există, în același timp, o anumită contradicție între discursul puterii și realitatea reformei. Nimeni nu neagă faptul că singurul drum pe care trebuie să meargă România este trecerea la economia liberă de piață și crearea structurilor necesare aplicării obiectivelor reformei. În realitate, însă, dincolo de tendințele de liber arbitru, se manifestă tendințe etatiste disimulate, demonstrate, de pildă, de proporția majoră a capitalului de stat în economie, de existența, în continuare, a statului ca fiind cel mai mare proprietar, de ezitarea față de trecerea la marea privatizare. O lege de importanță cardinală pentru stimularea investițiilor, cum este Legea Fiscală, solicită agenților economici cu capital mai mare să achite impozite care merg până la 40% din profit, în timp ce societățile cu capital mai mic trebuie să achite impozite ce reprezintă 60% din valoarea profitului. Acesta este un exemplu clar de protejare a unităților de stat, în detrimentul celor cu capital privat. Date fiind aceste oscilații și ambiguități, poate tocmai din această cauză, strategia programului Negrițoiu poartă în ea toate „soluțiile”, dar și toate contradicțiile posibile, reprezentând încă o sursă de anomie.

Constituie o realitate incontestabilă că orice economie de piață implică capitalism și capitaliști. În România nu există încă marea proprietate și nici capitalism, dar există, ca un alt paradox, generat de starea anomică, mari capitaliști, care lucrează în sensul acumulării și reinvestirii de capital.

Majoritatea întreprinzătorilor privați din România nu sunt, însă, capitaliști în sensul real al termenului, ci doar „mânuitori” de capital. Adevăratul capitalist, sublinia Șt. Zeletin este acela mânat de „eterna goană spre un țel ce nu se mai realizează niciodată, fiindcă odată realizat, face să apară la orizont un altul mai mare”¹¹. Apare în această formulare una dintre principalele semnificații durkheimiene ale noțiunii de anomie: anomia ca *absență a limitelor acțiunii*, ca „rău de infinit”, temă preluată de Durkheim de la Goethe. Veritabilul capitalism, aprecia Zeletin, începe o dată cu liberalismul economic, cu extinderea relațiilor de schimb în întreaga economie, care nu se pot realiza, decât prin marea proprietate și prin capitalul de tip industrial, prin obținerea unor credite și realizarea

¹⁰ Sorin M. Rădulescu, *Procesul legislativ ca factor de anomie în perioada de tranziție*, în „Sociologie Românească”, nr. 1, 1992, p. 11—20.

¹¹ Ștefan Zeletin, *Op. cit.*, p. 29.

unor investiții din partea străinătății, prin formarea unor modele de educație economică influențate de raporturile cu capital străin. Aproape nici una din aceste premise nu au fost realizate, încă, în România. Prioritatea „dughenizării” în dauna marii privatizări, oscilația între liberul arbitru și intervențiile etatiste, ambiguitățile discursului politic între ideologia liberală și cea populistă, menținerea agriculturii într-o stare de confuzie și anarhie, lipsa de credite și investiții din exterior (determinate și de absența unor pârghii stimulative), absența mentalităților economice de tip capitalist sunt, toate, simptome ale unei stări anomice, care nu mai este doar o „patologie de tranziție”, ci o criză permanentă, instituționalizată. Pentru toate aceste stări de lucruri nu este responsabilă căderea moralității sau lipsa normelor, așa cum s-a interpretat, adeseori, modelul durkheimian, ci absența unui mecanism de reglare „internă”, care poate asigura organicitatea funcțiilor. Este de reținut faptul că Durkheim nu s-a referit la o reglare din „exterior” și că el a negat rolul intervenționist al statului. Anomia poate implica norme (legi), dar acestea nu sunt raționale, adică nu sunt adecvate scopului urmărit. O lectură atentă a concepției durkheimiene lasă să se întrevadă că autorul *Diviziunii muncii sociale* nu s-a referit la lipsa de moralitate, drept cauză a anomiei, ci la *lipsa de raționalitate a actorilor sociali*. De altfel, el a și subliniat faptul că „un industriaș care lucrează cu «procedee și metode din alt veac» va eșua lamentabil, ruinându-se”¹².

4. Absența inovației și raționalității — consecința lipsei de socializare a agenților noștri economici

Cauza principală pentru care majoritatea populației salariate și o parte din agenții noștri economici sunt lipsiți de raționalitate economică rezidă, după părerea noastră, în lipsa lor de socializare într-un climat adecvat, care să fie dominat de exigențele raționalității acțiunii de norme și valori cum sunt: eficiența, eficacitatea, calculul, rentabilitatea, profitul, renunțarea la consumul exagerat etc. Așa cum sublinia Max Weber, sistemul capitalist este bazat pe un tip de ordine socială dominată de imperativele *raționalizării și raționalității*. Anticipând, cu deosebită intuiție, viitorul eșec al „sistemelor economice de tip comunist”, bazate pe „comunizare”, și cărora le sunt străine cerințele raționalității de tip *instrumental*, Max Weber aprecia că ele exaltă socialul și motivațiile ideale, extraeconomice, ale acțiunii, ignorând imperativul practic al eficienței. De aceea, sublinia Weber, aceste sisteme sunt impregnate de „iraționalitate”, șansele lor situându-se „în afara cursului normal al existenței”¹³, ceea ce istoria noastră contemporană a și demonstrat-o. Observația weberiană reprezintă, atât prin acuitatea, cât, mai ales, prin actualitatea sa, o critică tulburătoare a fostelor sisteme socialiste din Est, care au ignorat individualitatea persoanei, în numele unui pretins ideal colectiv care nu a făcut altceva, decât a compromis raționalitatea de tip instrumental, transformând agenții economici în simpli participanți formali la procesul

¹² Emile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, trad. din limba franceză, București, Edit. Științifică, 1974, p. 59.

¹³ Max Weber, *Economie et Societé*, tome premier, Paris, Plon, 1971, p. 159—160.

economic, dominați de mentalitatea, cu largi rezonanțe în epoca dictatorială; „Timpul trece, leafa merge, noi cu drag muncim” sau „Noi ne facem că muncim, ei se fac că ne plătesc” ș.a.

Este evident faptul că principalele cerințe ale economiei de tip capitalist sunt raționalitatea și inovația. Antrepriza privată de tip capitalist este, ea însăși, un tip de „inovație socială”¹⁴, care presupune existența unor indivizi competenți, capabili să calculeze consecințele acțiunilor lor și să-și asume riscurile care pot decurge din evaluări greșite ale unei situații economice. Conduita inovatoare a întreprinzătorului depinde de o serie de calități personale, dar și de diverse conjuncturi favorabile, dintre care resursele materiale și relațiile de afaceri sunt cele mai importante. Economistul și sociologul austriac Josef Schumpeter ((1883—1950) definea întreprinzătorul din punct de vedere al conduitei sale dinamice, al îndrăzelii, al spiritului de combinație și al profitului, care este, pentru el, suprema „recompensă a inovației”¹⁵. Pentru Schumpeter, inovația semnifică, din punct de vedere economic, combinarea și stabilirea unor noi funcții ale producției. La rândul său, în clasificarea făcută „reziduurilor” (ca „instincte raționalizate”), Vilfredo Pareto subliniase că tendința spre inovație se exprimă, cel mai bine, în „instinctul combinațiilor”, adică în capacitatea de a dezvolta asociații între idei și fapte, de a dezvolta logic consecințele unui principiu sau ale unei situații, de a combina lucruri asemănătoare sau contrare, de a atribui „puteri misterioase” unor acte sau obiecte¹⁶. Aceste trăsături caracterizează, în mod constant, actele economice, definind, așa cum aprecia Pareto, acțiunea speculatorului la bursă, a întreprinzătorului care știe să facă bani până și din „piatră secă”, a elitelor plutocratice aparținând „familiei vulpilor” (N. Machiavelli), care utilizează ca principale procedee de guvernare viclenia, intriga și *corupția*. Integrat aceleiași tradiții interpretative, Max Weber a scos în evidență spiritul „ascetic” al întreprinzătorului puritan, care-și interzice utilizarea, pentru propria lui satisfacție, a bunurilor acumulate, căutând realizarea vocației sale prin muncă și asceză. Un asemenea profil spiritual a permis eticii protestante să fondeze spiritul capitalismului¹⁷.

Pornind de la aceste interpretări clasice, Robert Merton s-a ocupat și el de caracteristicile conduitei inovatoare, dar într-un context teoretic diferit. Astfel, pentru Merton, inovația reprezintă o formă de „devianță”, cu caracter particular, determinată de necesitatea adaptării la o situație constant anomică, generată de ruptura profundă care apare (în societatea americană) între „scopurile culturale” (cele pe care societatea le solicită acțiunilor indivizilor) și „mijloacele instituționale” (căile legale, licite, prin intermediul cărora pot fi realizate aceste scopuri)¹⁸. Dacă scopurile (succesul, prestigiul social și bunăstare materială) sunt acce-

¹⁴ Conform cu Dumitru Sandu, *Privatizarea ca proces de difuziune a inovației*, în „Sociologie Românească”, nr. 3, 1993.

¹⁵ Conform cu François Perroux, *La Pensée économique de Josef Schumpeter*, Genève, Droz, 1965.

¹⁶ Vilfredo Pareto, *Traité de Sociologie Générale*, vol. I, Paris, Lausanne, Payot, 1917—1919 (ediția originală a apărut în anul 1916).

¹⁷ Max Weber, *L'éthique protestante et L'esprit du capitalisme*, Paris, 1964 (ediția originală a apărut în anul 1904—1905).

¹⁸ Robert King Merton, *Social Theory and Social Structure*, New York, Free Press, 1968.

sibile, teoretic, oricui, mijloacele licite nu pot fi accesibile, decât celor privilegiați. Există, cu alte cuvinte, o „oportunitate diferențială” (R.A. Cloward)¹⁹ a accesului la mijloace. Inovatorii se recrutează, de obicei, dintre acei indivizi, care, acceptând scopurile culturale propuse de societate, folosesc mijloace ilicite de realizare a lor. Deși Merton a exemplificat această formă de „adaptare” la anomie prin cazurile de devianță infracțională de toate genurile, el a subliniat și faptul că inovația reprezintă o conduită tipică pentru reprezentanții „gulerelor albe” (funcționari, oficiali guvernamentali, manageri etc.), care nu evită să utilizeze ca mijloace de îmbogățire fraudă, corupția, evaziunea fiscală etc. De altfel, Merton a precizat, în mod clar, că istoria marilor averi din America este înșirată ca „inovații instituționale” dubioase. Deși D. Glaser consideră infracțiunile gulerelor albe ca o formă de „jaf”,²⁰ E. Sutherland și D. Cressey au apreciat că ele sunt comise, în cursul activității desfășurate de către persoanele definite printr-o poziție înaltă și „respectabilă”²¹. Pentru acest motiv, ele mai pot fi denumite și delictu cu caracter „profesional”, săvârșite de membri sau funcționari ai guvernului, politicieni, lideri, sindicali, funcționari ai unor companii industriale, comerciale, bancare etc.

5. Corupția — substitut funcțional al unei reforme care nu a fost dusă până la capăt

În concordanță cu toate aceste modele teoretice, trebuie subliniat, în mod deschis, că formarea sistemului economic capitalist în România are nevoie, în prezent, de asemenea personalități de tip inovator din rândul cărora se vor selecta reprezentanții clasei capitaliste mari și mijlocii, cu toate riscurile care decurg din „instinctul lor combinativ” pentru apărarea legalității sociale. Este o iluzie credința că alinierea României la cerințele economiei de piață și intrarea ei în capitalism vor semnifica dobândirea unor valori cum sunt moralitatea, legalitatea și echitatea socială. Numai atunci când marea masă a populației se va debarasa de moștenirea axiologică de tip populist, lăsată de vechiul regim, se va putea înțelege că intrarea în capitalism nu înseamnă numai o „binefacere”, dar și preluarea unor noi probleme sociale, a unor noi modele de crimă organizată, a unor tentative de fraudă și corupție tot mai rafinate. Pe de altă parte, capitalismul înseamnă civilizație, conștiință civică și a drepturilor civile, disciplină, raționalitate, respectul pentru opoziție, separarea puterilor în stat, apărarea și garantarea proprietății, bunuri sau valori de care România a fost privată, în mare măsură până acum²².

În ansamblu, cu excepția câtorva întreprinzători, România este lipsită de o „infrastructură” umană capabilă să se confrunte cu dificultățile economiei de piață. Formate și modelate ca urmare a socializării într-o

¹⁹ Richard A. Cloward, *Illegitimate Means, Anomie and Deviant Behaviour*, în „American Sociological Review”, nr. 24, april, 1959, p. 164—176.

²⁰ Daniel Glaser, *Crime in Our Changing Society*, New York, Holt, 1978.

²¹ Edwin H. Sutherland, Donald R. Cressey, *Principles of Criminology*, 5 th. edit., Philadelphia, J.B. Lippincott, 1955.

²² Conform cu Piotr Sztompka, *Lucr. cit.*,

„cultură a imperiului”²³, definită de norme sau valori care s-au răspândit de la centru la periferie, atitudinile și mentalitățile populației românești sunt definite, în mare parte, de populism, risipă, lipsă de eficiență, absență a conduitelor rațional economice. Sociologul american W.F. Ogburn a introdus noțiunea de „decalaj cultural” (*cultural lag*)²⁴ tocmai pentru a evidenția faptul că elementele nonmateriale ale culturii se schimbă mult mai încet și mai greu, decât elementele propriu-zis materiale (tehnologia și artefactele ei). Formarea mentalităților depinde, în mod fundamental, de instituții. În România nu s-a creat, însă, instituțiile, mecanismele și structurile care să favorizeze formarea unor noi mentalități favorabile reformei. În noile condiții ale tranziției, la fel ca și în regimul trecut, funcționează aceeași scală răsturnată de valori care permite, nu celor mai buni sau celor mai competenți să aibă acces la oportunități, ci celor care dispun de resurse și relații, putând trece mai ușor peste barierele normative sau organizaționale.

Tranziția presupune atât resurse economice, cât și resurse umane care să fie caracterizate de atitudini favorabile reformei, dar să aibă și *competența* necesară pentru a se angaja în procesul de reformă. Apreciem, în acest sens, că cea mai importantă criză actuală în România este chiar *criza tranziției, care este, de fapt, o criză a instituțiilor și a mentalităților necesare pentru reformă.*

În raport cu starea anomică prelungită, în mod paradoxal, veritabilii agenți care promovează, mai activ, reforma în România sunt antreprenorii *inovatori*, în sensul postulat, mai cu seamă, de Merton, care nu-și aleg mijloacele după criterii de moralitate sau legalitate, ci de *eficiență*. Mulți dintre aceștia au, datorită fostelor oportunități ocupaționale din vechiul regim, resursele și experiența necesară negocierilor și tranzacțiilor ilicite din vechiul regim, care au oferit alternativa „economiei secundare” (paralele) într-o perioadă când piața neagră reprezenta un adevărat mijloc de supraviețuire pentru populație. Reactivarea rețelelor și resurselor acestor agenți în noi configurații adecvate noilor realități, demonstrată clar de locul ocupat în procesul de privatizare de către „beneficiarii” fostului regim (nu numai foști nomenclaturiști), constituie un indiciu că *fenomenul de corupție nu este o simplă excrescență, un corp străin care poate fi eradicat prin radicalizare normativă, ci un adevărat liant care articulează, într-un nou sistem de negocieri sau tranzacții, elementele contradictorii ale unui nonsistem în care reforma nu a fost dusă până la capăt, fie și numai dacă ne referim doar la „marea privatizare”.* De aceea, imaginea stereotipă a corupției, privită doar ca o problemă de imoralitate și ilegalitate, trebuie înlocuită cu o altă imagine care sfidează poate simțul comun, dar nu-i mai puțin adevărată, și în acord cu care cel puțin în condițiile tranziției, *fenomenul de corupție are și un caracter funcțional* pentru stabilirea unui sistem autoreglator care deocamdată nu are nici o organicitate. Aceasta nu înseamnă că susținem teza inevitabilității corupției, ci doar că o considerăm ca un element care face parte integrantă din costurile și „logica” deconcertantă a unei tranziții care, dincolo de acțiunile derulate ale agen-

²³ *Ibidem.*

²⁴ William F. Ogburn, *Social Change with Respect to Culture and Original Nature*, Chicago, University of Chicago Press, 1922.

tilor economici și de instaurarea noilor relații economice prin simple decrete legislative, contribuie la existența unor mari capitaliști fără capitalism, la generalizarea inegalității sociale fără existența claselor și a marii proprietăți, la promovarea unui populism fără protecție socială ș.a. De altfel, această teză nu este nouă pentru sociologi. Corupția se dezvoltă, cu precădere, — sublinia J.C. Scott — în acele sisteme politice incapabile să se confrunte cu problemele societale curente²⁵. Ea devine un adevărat mijloc de „acomodare socială”, aprecia Samuel Huntington, pentru adaptarea la schimbări bruște, putând fi la fel de funcțională pentru menținerea unui sistem economic, la fel ca și reforma. „Corupția poate chiar să fie un substitut al reformei și atât corupția, cât și reforma pot fi substitute pentru revoluție”²⁶.

Ca simptom reprezentativ al anomiei în care se găsește societatea românească, în prezent, corupția, mai ales cea care implică vârfurile puterii, generează confruntarea cu mecanismele negative ale economiei capitaliste, înainte chiar de a o fi creat în România.

În mod inevitabil, o stare prelungită de criză, de anomie instituționalizată determină strategii individualiste de acțiune, fiecare individ urmărindu-și propriile sale scopuri egoiste sau hedoniste, nu cu mijloacele cele mai morale, ci cu mijloacele cele mai eficiente, dintre care cele mai adecvate sunt cele ilicite. Aceste tendințe vor antrena în viitor o reorganizare drastică a structurii de clasă a societății românești, având drept consecință polarizarea ei : la o extremă pauperizarea mării mase a populației salariate, iar, la cealaltă extremă, îmbogățirea rapidă a întreprinzătorilor privați, dintre care cei mai „eficienți” vor acumula mari resurse financiare și vor dobândi pozițiile cele mai avantajoase din punct de vedere economic și politic.

Absența determinării limitelor acțiunii în societatea românească de astăzi, aflată în tranziție, apare ca o consecință firească a „rației de libertate” cucerită cu prilejul răsturnării dictaturii comuniste. Dar ea determină, în același timp, creșterea egoismului și restrângerea câmpului acțiunii și o pronunțată stare de alienare a individului. Avem nevoie, în continuare, de Durkheim și de Merton pentru a înțelege ceea ce se întâmplă, în prezent, în România. La fel ca și în alte perioade, când însăși reflecția teoretică suferă efectele crizei, reîntoarcerea la clasici este soluția cea mai potrivită pentru sociologi. De la *criza sociologiei* la *sociologia crizei*, aceasta este „tranziția” care o înregistrează chiar disciplina noastră în procesul de tranziție a întregii societăți românești.

²⁵ James C. Scott, *An Essay on the Political Functions of Corruption* in „Asian Studies”, V, December, 1967 (Conform cu John A. Gardiner, *The Politics of Corruption ; Organised Crime in An American City*, New York, Russell Sage Foundation, 1970, p. 99.

²⁶ Samuel P. Huntington, *Political Modernization ; America vs. Europe*, in *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Yale University Press, 1968.